

МОВА ФАЛЬКЛОРУ ЯК ФАКТАР НАРМАЛІЗАЦЫІ І ПРАБЛЕМА РАЗВІЦЦЯ МОЎНАЙ АСОБЫ

Функцыянальная дыферэнцыяцыя мовы з'яўляецца аб'ектыўнай адзнакай, звязанай з рознымі сферамі грамадскага ўжывання вербальных сродкаў камунікацыі. Значнай поліфункцыянальнасцю вызначаецца такая сінтэтычная сфера традыцыйнага грамадства, як фальклор з разгалінаванай сістэмай жанраў, суаднесеных з фактамі калектыўнай творчасці — найперш у вуснай форме яе рэалізацыі. Такая спецыфіка характарызуе не толькі камунікацыю паміж прадстаўнікамі пэўнага сацыяльнага ўтварэння, але і тлумачыць яе рэфлексіі ў грамадстве ў цэлым. Вусная народная творчасць, аказаўшы значны ўплыў на фарміраванне аўтарскай мастацкай літаратуры, літаратурнай мовы, прафесійнага мастацтва, навуковай педагогікі, патрабуе ўвагі сучасных даследчыкаў як матэрыял вялікага, яшчэ не выяўленага патэнцыялу, які мае прамое дачыненне да культурнага развіцця грамадства і асобы.

Фальклор даследуецца рознымі навукамі, што пацвярджае яго культурную вартасць і значнасць. Мова фальклору выступае экспліцытным сродкам рэалізацыі моўнай дынамікі і праявай сувязі онта- і філагенезу. Аналіз фальклорных тэкстаў выяўляе наяўнасць разнастайных варыятыўных моўных сродкаў, што актуалізуюцца ў пэўных кантэкстах, назапашваюцца і канцэнтруюцца праз павелічэнне частотнасці выкарыстання пэўных словаформ у складзе канкрэтных сінтаксічных канструкцый. Такі працэс суадносіцца з іх пашы-

рэннем у моўнай практыцы. Найбольш актуальным уздзеянне фальклору з'яўляецца пры станаўленні пэўных культурных утварэнняў, сярод якіх вылучаецца сучасная беларуская літаратурная мова, фальклорную аснову якой прызнаюць гісторыкі мовы, літаратуразнаўцы, фалькларысты і інш.

Навукоўцы звяртаюць увагу на тыпалагічную значнасць вуснай народнай творчасці: “Цікавае да фальклору ў славянскіх народаў вызначалася своеасабліваасцю, якая залежала ад канкрэтных абставін грамадскага жыцця і культурнага руху. У некаторых з іх нават у перыяд романтизму або не было дастаткова развітай літаратуры і літаратурнай мовы, або іх прыходзілася аднаўляць пасля даволі працяглага перапынку (беларусы, чэхі, славакі, харваты, сербы, славенцы і інш.). І таму фальклор гэтых народаў з'яўляўся амаль што адзінай формай нацыянальнага пазычнага вопыту і ўзорам літаратурнай мовы”¹. У тыпалогіі славянскіх моў наяўнасць фальклору, яго сувязь з літаратурнай мовай уключаецца ў класіфікацыйныя пазіцыі, аднак неаднолькавая ступень даследаванасці гэтай праблемы ў розных мовах ускладняецца адсутнасцю адзінства інтэрпрэтацыі і спосабаў аналізу фактычнага матэрыялу, патрабуе выяўлення механізмаў фарміравання літаратурных норм з удакладненнем спосабаў і ступені ўдзелу мовы фальклору ў кадыфікацыі.

Гаворачы пра ролю мовы фальклору ў станаўленні сучаснай бела-

рускай літаратурнай мовы, неабходна падкрэсліць шматаспектнасць уздзеяння гэтага фактару: 1) яго ўключанасць ў паўсядзённую вербальную камунікацыю ў вясковым асяроддзі, што назіраецца і на сучасным этапе моўнага функцыянавання, але было пашыраным і найбольш актуальным для моўнага развіцця ў XIX стагоддзі; 2) яго дзеянне да пачатку XX стагоддзя пры камунікацыі сялян з прадстаўнікамі іншых сацыяльных груп (беларускай шляхтай, гандлярамі і шынкарамі і інш.); 3) натуральнае засваенне, у большай ці меншай меры, фальклорнай культуры шматлікім насельніцтвам Беларусі, што выражалася ў запамінанні беларускіх песень, прыказак, прымавак, казак, анекдотаў і іншых жанраў, пра што сведчаць матэрыялы карэспандэнтаў П. В. Шэйна — многія тэксты па памяці запісвалі для яго І. Неслухоўскі (Янка Лучына)², Нікіфароўскі³, І. В. Карскі (дзядзька Я. Ф. Карскага)⁴. “Найбольш глыбокімі ўражаннямі ранняга дзяцінства”⁵ называе фальклор А. Я. Багдановіч, указвае на яго творчае, актыўнае засваенне і распаўсюджанне: “Вельмі хутка я зрабіўся някепскім апавядальнікам, пераймаючы і словы, і манеры бабулі, і шырока пусціў у абарачэнне яе казкі <...> Потым я з нязменным поспехам выносіў іх у грамадства ўсё вышэй і вышэй, і яны сустракалі прыхільнасць і ў аўдыторыях самай высокай кваліфікацыі”⁶; 4) навуковае асэнсаванне фальклорнай спадчыны, што звязана з пісьмовай фіксацыяй рознажанравых тэкстаў, павелічэннем іх масіву і вырашэннем праблемы іх графічнага адлюстравання, выяўленне граматычных і лексічных асаблівасцей ідэі нармалізацыі. Так, Ян Чачот у прадмове да зборніка беларускіх народных песень у 1846 годзе падкрэсліваў, што “больш прыстойным спосабам навучыцца мове і

зрабіць адносна яе назіранні быў бы той, калі б хто заняўся слуханнем паданняў і іх дакладным запісам <...>, бо гэта літаратура, што засталася спрадвечу ў памяці сялян, дагэтуль зусім яшчэ не кранутая. Гэта быў бы моўны скарб куды багацейшы, чым кароценькія песенькі, у якіх сустракаюцца часцей за ўсё толькі любоўныя словы і няма выказаў, што малююць іншыя пачуцці і ўяўлені”⁷. У цытаванай прадмове ёсць ілюстрацыя і трэцяй пазіцыі наконт дасведчанасці ў беларускім фальклоры самога Яна Чачота: “Не магу без нейкага мілага ўзрушэння прыгадаць забытыя паданні, якія я чуў і ведаў у дзіцячыя гады”⁸; “Прыказкі, сабраныя мною, амаль усе я прыпомніў, бо чуў іх у дзіцячыя гады; былі пашыраны яны і сярод шляхты”⁹. Такім чынам, фальклорны фактар моўнай нармалізацыі ўключае аб’ектыўны і суб’ектыўны (прагматычны) планы, у значнай ступені прэзентуе спецыфіку культурнай камунікацыі.

Утварэнне сучаснай беларускай літаратурнай мовы звязваюць таксама з развіццём сучаснай беларускай аўтарскай мастацкай літаратуры, крыніцай якой таксама выступае фальклор. “Менавіта шлях набліжэння беларускай літаратуры да селяніна (а затым праз яго — да ўсяго народа) стаў шляхам яе вяртання да беларускай мовы”¹⁰, — адзначае У. Мархель, зыходзячы з факта, што многія выхадцы з Беларусі ў XVIII—XIX стагоддзях стваралі мастацкую літаратуру не на беларускай мове. Мастацкая творчасць, арыентуючыся на мову фальклору, таксама актывізоўвала механізм выбіральнасці, канцэнтрацыі пэўных моўных сродкаў і мадэляў. І ў гэтым аспекце традыцыі і інавацыі ў моўнай сферы ў вялікай меры звязаны з тэматыкай і спосабам адлюстравання нацыянальнай культуры сродкамі вуснай народнай творчасці і іх да-

паўненнем і выбарам — пры развітасці моўнай сістэмы, яе далейшай стылістычнай дыферэнцыяцыі ў новых сферах і формах вербальнай культурнай камунікацыі.

Суадносіны фальклорнай мовы і літаратурнай не так часта становяцца аб'ектам лінгвістычнага даследавання, што тычыцца і даследавання моўнай спецыфікі асобных жанраў, аднак навукоўцы выяўляюць вялікую ступень падабенства гэтых сфер: “Пераважная большасць слоў, якая ўжываецца ў прыказках, увайшла ў слоўнік сучаснай беларускай літаратурнай мовы”¹¹. Разам з тым выяўляюцца і фальклорныя універсаліі, часта звязаныя з дыялектнай спецыфікай, напрыклад, у сістэме полісеміі¹², або ў наяўнасці так званых “цёмных” слоў, якія сведчаць пра забытыя рэаліі традыцыйнай народнай культуры, “кансервантам этналінгвістычных старажытнасцей”¹³ якой выступае фальклорны тэкст.

Масіў тэкстаў дастаткова выразна адлюстроўвае ступень універсальнасці і спецыфічнасці моўных сродкаў пры іх параўнанні з сістэмай літаратурнай мовы, прыкладам чаго з'яўляюцца лексіка-граматычная і словаўтваральная парадзгмы дзеясловаў *рабіць* (нейтр.) — *дзеяць* (уст.), выяўленыя ў тэкстах, запісаных у розных рэгіёнах Беларусі. У форме інфінітыва дзеяслоў *рабіць* уключаецца ў канструкцыі, засвоеныя літаратурнай мовай: *Nima uže jetu szto rabić?*¹⁴ Гр¹⁵; <...> “штошъ я ципер?, бедная¹⁶, буду робици?” [с. 30] Гр; *Одна кобета была надто лакома и любила усе робици, так што ена перестала обсорвоваци щодрые вечера* [с. 30] Гр; *Буйъ љ нашумъ селе чоловікъ; ён не хоцељ робици, дый пошољ жаброваць* [с. 30] Гр; *Яна жъ яму сказала, што робиць: “першъ на першъ” намяли муки на замесь* <...> [с. 12-13] Мн. Фанетычны варыянт дзеяслова *дзеяць*

актуалізуецца ў частцы прыведзеных вышэй канструкцый: “<...> што жъ я буду дзельць?” [с. 49] В; <...> буду такъ дзельць, як ты кажишъ [с. 51] В; *Бацька тэй туды, сюды: што дзелаць?* [с. 57] М. Асабовыя формы аналізаваных дзеясловаў уключаюцца ў меншую колькасць канструкцый, актуалізуюцца паралельна з асабовымі формамі дзеясловаў *працаваць* і словаўтваральнага варыянта *работаць*: *Ты жъ бывало устанеш зъ расою працуюмъ у поли, робишъ за усихъ, — пачинанье и сканчанье усё зъ цябе* [с. 7] Мн; <...> *поляке вельми хоцели, кабъ якъ мы им знољ робили панцину* <...> [с. 20] Гр; “А што яны тамъ робяць? — “А што-шъ робяць — сыр ядучы! [с. 22] Гр; *Дзедова дочка была работница, што баба ей не скаже, то ена љсё робиць* [с. 29] Гр; <...> *ну бедный кажетца и хорошо работая, а живе бедно — не шаньдзиць ні љ чом* [с. 60] М. Формы закончанага трывання таксама адпавядаюць літаратурным: <...> *коли у цябе нема господара, то хтожъ тобъ зробиць љсе гэтыя порадики?*” [с. 71] Г; <...> *зроби ты мне булаву — ни велику, ни малу* <...>. *Бацька троха знаљса воколо гэтой работы, то ему была не велика штука зробиць ее* [с. 75] Б.

У якасці фактару моўнай нармалізацыі мова фальклору напрамую звязана з фарміраваннем моўнай асобы, што мы назіраем у дачыненні да Яна Чачота, Янкі Лучыны, А. Я. Багдановіча. Фальклорныя стандарты ў значнай меры залежаць ад эстэтычнага функцыянавання мовы на аснове ўзаемадзейння культурных традыцый і інавацый, што ўплывае на сістэму моўнай азначнасці і экспрэсіўнасці і вызначае ў многім паспяховасць засваення стылістычнай сістэмы, якая ўласціва сучаснай беларускай літаратурнай мове, у гарманічнай сувязі ўсіх яе функцыянальных стыляў. Та-

кая акалічнасць патрабуе ўключэння ў выхаваўчы працэс фальклорных (у тым ліку і аўтэнтчных) тэкстаў з

уласцівымі ім (або мадэляванымі ў навучальных/выхаваўчых мэтах) культурнымі кантэкстамі.

¹ Бандарчык В. К., Малаш Л. А. Беларуская этнаграфія і фальклор у працах славянскіх вучоных эпохі рамантызму. Мн., 1973. С. 8.

² Лучына Янка. Творы. Мн., 1988. С. 194.

³ Новиков Н. В. Павел Васильевич Шейн. Мн., 1972. С. 175.

⁴ Тамсама. С. 180.

⁵ Богданович А. Е. Мои воспоминания // Богданович А. Е. Страницы из жизни М. Горького. Мн., 1965. С. 169.

⁶ Тамсама.

⁷ Чачот Ян. Прадмова да зборніка народных песень 1846 г. // Пачынальнікі: З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / Уклад. Г. В. Кісялёў. Мн., 1977. С. 96.

⁸ Тамсама.

⁹ Тамсама. С. 98.

¹⁰ Мархель У. Прысутнасць былога. Мн., 1997. С. 25.

¹¹ Параскевіч Г. В. Назоўнік у беларускіх прыказках. Мн., 1984. С. 8.

¹² Кузьміч Л. П. Аб узаемадзеянні фальклорнай і нарматыўнай лексікі // Слова беларускае: З гісторыі лексікалогіі і лексікаграфіі / Пад рэд. А. Я. Міхневіча. Мн., 1994. С. 20—24.

¹³ Антропаў М. П. Этналінгвістычныя магчымасці аналізу фальклорнага тэксту // Беларуская лінгвістыка. 1996. Вып. 45. С. 26.

¹⁴ Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы: У 2 ч. Мн., 1962. Ч. 2. С. 27.

¹⁵ Далей прыклады падаюцца па гэтым выданні з указаннем нумара старонкі і рэгіёнам зробленага запісу: Б — Брэсцкая вобл., В — Віцебская, Г — Гомельская, Гр — Гродзенская, Мн — Мінская, М — Магілёўская.

¹⁶ Тут і далей для абазначэння “яця” выкарыстаны графічны знак “**ѣ**”.

Е. Ю. Олейник (Минск),

*доцент кафедры речеведения и теории коммуникации
Минского государственного лингвистического университета,*

кандидат филологических наук

ЛИЧНОСТЬ, ЕЕ ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЯ И ИНТОНАЦИЯ РЕЧИ

Значительная доля данных о личности говорящего зависит от просодической структуры его речи. Просодия указывает на психоэмоциональные процессы личности, которые могут быть даже не всегда ею эксплицированы. Кроме того, просодия является тем знаком, который воспринимается реципиентом и на основании которо-

го реципиент оценивает информацию и говорящего, а также оказывает значительное воздействие на его психоэмоциональную сферу. Поэтому исследование взаимосвязи человеческой психики и просодии открывает новые возможности в изучении речи и психики человека. Непосредственное изучение механизмов этой взаимосвязи